

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Довідник з історії України. К., 2001. 1136 с.
2. Гваньїні, Олександр. Хроніка європейської Сарматії. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1006 с.

Віталій Тучинський

ХМІЛЬНИЦЬКИЙ ЛІТОПИС ЯК ВИЗНАЧНА ПАМ'ЯТКА МІСЦЕВОГО ЛІТОПИСАННЯ

У статті поведено джерелознавчий аналіз Хмельницького літопису як цікавого та маловивченого літописного джерела з історії Поділля. Головну увагу приділено висвітленню подій Української національної революції 1648-1657 рр. під проводом Б.Хмельницького.

Ключові слова: історичне джерело, літопис, Поділля, Хмельник.

Одним із найважливіших завдань сучасної історичної науки є розширення та переосмислення джерельної бази історії України та Поділля. Основним джерелом вивчення вітчизняної історії та її окремих регіонів доби середньовіччя і раннього Нового часу є літописи. Це один з різновидів наративних джерел у вигляді оповідей, в яких події викладаються, як правило, за хронологією. Свою назву вони дістали від того, що виклад матеріалу в найдавніших літописах поченався словами «В літо».

Автор публікації ставить за мету дати джерелознавчу характеристику Хмельницького літопису, як оригінальної та визначної пам'ятки місцевого літописання.

Хмельницький літопис належить до маловідомих та недостатньо вивчених літописних джерел середини XVII ст. Його значення як цінного історичного джерела полягає в тому, що він є єдиним літописом, який створений на Поділлі напередодні та у початковий період Української національної революції 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Подібно до Межигірського, Львівського, Чернігівського, Острозького, Підгорецького та інших літописів, Хмельницький відноситься до місцевих літописів.

Історична пам'ятка, що охоплює події 1636-1650 рр., була знайдена краєзнавцями у с.Голодьки, неподалік Хмельника у середині XIX і передана відомому історику О. Левицькому. Вперше літопис було видруковано Київською Тимчасовою Комісією для розбору давніх актів у 1878 р. як додаток до літопису Самовидця[1]. З того часу літопис жодного разу не видавався.

Оригінал літопису, що займає п'ять рукописних аркушів, було вивезено з України ще у II половині XIX ст. і нині зберігається у Відділі рукописів Державного історичного музею російської феде-

рації м. москви (Синодальне зібрання №729). На нашу думку Хмільницький літопис, як і багато інших літописних історичних джерел, має бути повернутий до України.

До Хмільницького літопису зверталися окремі історики та джерелознавці. Вперше його дослідив В. Антонович[2]. Значний внесок у вивчення історичної пам'ятки вніс авторитетний сучасний український джерелознавець Ю. Мицик[3]. Про значення літопису, як історичного джерела вказує у своїй узагальнюючій праці С. Макарчук[4]. Як літературний пам'ятник, літопис досліджувався і у багатотомній «Історії Української літератури» [5]. Літописне джерело було предметом вивчення науковців Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського [6].

Хмільницький літопис є по суті щоденником, в який систематично, впродовж майже 15 років записував свої спостереження невідомий автор. Він був мешканцем м. Хмільника, ймовірно вихідцем із заможних міщан та сповідував православ'я, а тому можна передбачити, що він був українським шляхтичем.

На початку літопису автор характеризує події, що відбувалися у Хмільнику в другій половині 30-х рр. XVII ст. Його увагу привертала міські новини: перебування у Хмільнику турецького посла, постій польських жовнірів. В літописі подано інформацію про поїздку хмільницького віята Хомутовського до татар у 1637 р. Творець літопису досить оптимістично дивився на оточуючу його дійсність, не відчуваючи на собі соціальної гніту. Він з жалем відмічав, що покійний хмільницький староста Л. Жолкевський був «добрим паном», а його наступник М. Стогнів теж «пан це злий» [1, с.78].

Коротко та без будь-яких емоцій автор інформує про поразку козацько-селянського повстання 1637 р. під Кумейками та про те як поляки везли через Хмільник полоненого ватажка повстанців Павлюка. Проте, слід зазначити, що літописець висловлював і різке невдоволення існуючими в Речі Посполитій порядками. Так, він засуджує свавілля польських жовнірів, що перебували у Хмільнику, співчуває важкому становищу простого народу, що страждав від голоду. Згадуючи про неурожай 1637 р. автор пише: «В петрівку по дванадцять золотих було жито, їли люди листя, лободу і зілля. Важко бідному пожитися поки до нового врожаю А в новому році теж була мала втіха: жито рвали і за диво було, щоб хто і побачив сніп жатий, бо тієї весни три місяці не було дощу. Збулося пророцтво Ісаї: хто хоч і сто мір посіяв, ледве одну взяв» [1, с.79].

Описуючи неурожай та голод 1638 р. автор відмічає грізні знамення майбутніх соціальних потрясінь: «І серпи і коси кували на зброю, і марно земля тряслася, трясали і ляхи козаків. На Україні ріки зафарбувалися від крові людської, повні були болота трупів ляхів, а повні палі були трупи козацьких по містах» [1, с.79].

В 40-х рр. XVII ст. в міру загострення соціальних протиріч, автор переходить в опозицію до політики Речі Посполитої. Він висловлює різке невдоволення поборами та грабежами які чинили польські війська, що силою забирали у селян та міщан продовольство і фураж. Велике невдоволення викликало у Хмільницьких міщан зростання податків на утримання коронного війська.

В літописі знаходимо також кілька поширених оповідань про початок Національної революції 1648-1657 рр. Під проводом Б.Хмельницького - поразку польських військ під Жовтими Водами та Корсунем: «Бо ляхи у великий піст пішли на козаків, на Україну, і Богдан Хмельницький, гетьман запорізький побив їх і обох взяв спочатку на Жовтій, де син гетьмана Потоцького загинув, а потім під Корсунем, де і самого вже гетьмана Потоцького і Калиновського, гетьмана польного, в неволю татарам повіддавали, 16 травня» [1, с.80].

У Хмільницькому літописі наводяться також цікаві дані не тільки місцевого значення. Там коротко описано хід бойових дій як на Поділлі так і Південно-Східній Волині. Зокрема, про дії повстанських загонів М. Кривоноса в Немирові, Тульчині, Махнівці, Бердичеві та інших містах. «А козаки за ляхами пішли і міста, де ті боронилися, поплундрували, ляхів и жидів рубали, комори і скрині розбивали. Кривоніс із іншими полковниками Немирів, Животів, Махнівку, Бердичів попустошили. ледве втекли Вишневецькі. У Тульчині багато панства загинуло. В Поонному, Костантинові-Старому кров'ю ріки плинули» [1,с.78]. Автор літопису наводить окремі свідчення і про битву під Пилявцями: «І побили ляхів, а інші повтікали. Там були повни ставки і болота трупів лядських» [1, с.80].

Документ містить відомості про перебування 15 червня 1649 р. в Хмільнику гетьмана Богдана Хмельницького. Автор болісно переносить страждання народу під час Національної революції, із сумом та гнівом пише про дії татар, які будучи союзниками Б. Хмельницького грабували та знищували українське населення. «Багато міст поплундрували, церкви попустошили, жінок і дівчат гвалтували, податки великі брали, коні та вівці, і багато труднощів людям чинили. Не душечка загинула, не душечка і в орду пішла» [1, с.79]. В літописі є свідчення про захоплення татарами без дозволу Б. Хмельницького 30 травня 1649 р. Старокостянтинова та інших міст. Описуючи події 1650 р., коли тимчасово припинилися військові дії, літописець зазначав, «мало людям бідним було відради», маючи на увазі непрожаї, дорожнечу, а також голод [5, с.342].

У літописному документі знаходимо також окремі відомості про бойові дії під Збаражем та Зборовим. Описуючи важке становище оточеного польського війська, він із задоволенням відмічає: «Там ляхи веику біду терпіли. Хліб був один по шість золотих. Коней їли

не тільки бідні хлопці, але й пани. Будуть пам'ятати тую експедицію в Збараж місто» [1, с.81].

Автор засуджує дії німецьких найманців на польській службі, від яких жителям Хмільника було гірше, ніж від татар, з жалем пише про багаточислені грабежі, що призвели до спустошення Хмільника. Однак, наведені в літописі окремі статистичні дані вимагають уточнення. Так, на нашу думку, слід вважати перебільшеними дані літопису про те, що під Збаражем козацьке військо нараховувало 500 тис, а військо татар 300 тис. [6, с.29-30]. Особливо слід зауважити, що у літописі чіткіше, ніж у інших літописах XVII ст. окреслено поняття України та українського народу.

В документі є згадки про землетруси 24 січня 1637 р. та 9 квітня 1650 р., а також сонячне затемнення 11 лютого 1648 р. Автор приводить інформацію про ціни на зернові культури впродовж 30-40-х рр. XVII ст. Літопис містить окремі свідчення з історії церковного життя України того часу, зокрема, автор коротко згадує про призначення в 1641 р. митрополитом Петром Могилою Арсенія Желібовського єпископом Луцьким.

Цінність Хмільницького літопису полягає в тому, що його автор був сучасником описаних подій, а крім нього ми знаємо лише Софоновича, Ракушку-Романовського та Гунашевського як сучасників Української національної революції 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Історичний пам'ятник написаний, як вказував відомий український історик та джерелознавець Ю. Мицик, мовою близькою до української народної мови Правобережжя того часу [3, с.197]. Літопис незважаючи на його лаконізм значно доповнює та уточнює свідчення літописів Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка про події попередні та у початковий період Української національної революції середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького.

Перспективним, на нашу думку, видається подальше вивчення Хмільницького літопису як оригінального історичного джерела, особливо у порівнянні його з польськими літописними та іншими джерелами того часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- 1.Летопись Самовидца по новооткрытым спискам. К., 1878. С.77-81.
2. В.Антонович. Джерела до історії України. Курс лекцій. Репринтне видання.К., 1882. 126 с..
- 3.Мицик Ю. А. Українські літописи XVIII століття. Дніпропетровськ, 1976. 241 с..
- 4.Макарчук С. Джерелознавство історії України. Львів, 2012. 675 с..
- 5.Історія Української літератури у 8т. К., 1987.Т. 1. 487 с..

Сергій Трубчанінов, Юрій Бондар, Олена Гевель

ПІОНЕР ПОВІТРОПЛАВАННЯ ЖАН-ФРАНСУА ДЕ ЛА ПОРТЕ Д'АНГЛЬФОР І ПОДІЛЛЯ

У повідомленні розповідається про одного з піонерів повітроплавання Жана-Франсуа де ла Порте д'Англьфора (1749–1784). Французький шевальє, офіцер-артилерист, шукач пригод відійшов у вічність на подільській землі, поблизу села Цекинівка на Вінниччині.

Ключові слова: Жан-Франсуа де ла Порте д'Англьфор, повітроплавання, Поділля, Цекинівка.

Попри численні згадки у працях із історії повітроплавання, біографія одного з перших повітроплавців Жана-Франсуа де ла Порте д'Англьфора (1749–1784) ще й досі залишається «білою плямою» для дослідників. У той же час існує інтерес подолян до цієї особистості, адже за його участі в 1784 р. вперше піднялися повітряні кулі в подільське небо, а сам відважний офіцер-мандрівник навки спочив у подільській землі. Восени цього року побачила світ наша невелика розвідка, присвячена піонерам повітроплавання на Поділлі [3]. Проте обмежений обсяг не дав можливості більш детально зупинитися на спірних та невідомих фактах біографії Ж.-Ф. де ла Порте д'Англьфора.

Мета повідомлення: висвітлити біографію піонера повітроплавання Жан-Франсуа де ла Порте д'Англьфора, який знайшов вічний спокій у подільській землі.

Дворяни на прізвище де ла Порте за «старого режиму» (до Великої Французької революції. – Авт.) мешкали практично в усіх регіонах Франції. В основному це були звичайні шевальє, лише деякі з них мали аристократичні титули. Відповідно до володіння різними маєтностями до їхнього прізвища додатково додавалася назва замку чи маєтку [див.: 9].

Жан-Франсуа де ла Порте д'Англьфор народився 12 червня 1749 р. в регіоні Буге у парафії Англьфор над річкою Роною (близько 80 км від Ліона та 40 км від Женеви). Відомо, що першим став додавати до свого прізвища додаток «д'Англьфор» його дід – П'єр-Жозеф де ла Порте, який придбав володіння Англьфор у попередніх власників у 1715 р. [24, р. 395]. У 1741 р. новозбудований замок (до наших днів збереглися залишки невеликого «шато». – Авт.) перейшов у спадок його старшому синові Франсуа-Жозефу, а в 1769–1770 рр. було юридично закріплено «відновлення феоуду» на землях сеньйорії Англьфор у парафії Англьфор в окрузі Сейссел [13, р. 38-40].